

Leon Festinger (1919-1989) i la dissonància cognitiva

Leon Festinger fou el deixeble americà més important de Kurt Lewin. Jueu, d'origen rus, va néixer a Nova York i es va llicenciar sota la direcció de Lewin a la Universitat d'Iowa (1942); juntament amb ell es traslladà al MIT de Massachusetts on va elaborar la seva obra més coneguda, 'Teoria de la dissonància cognoscitiva' (1957), que és un intent d'explicació dels processos mentals actitudinals que porten un individu a procurar reconciliar idees o conductes (cognicions) irreconciliables entre sí, per comptes de canviar-les, tot i adonar-se que aquestes idees han fet fallida irremissiblement.

La dissonància ens ajuda a entendre per què la gent s'aferra a idees fracassades, assumint petites (o grans) explicacions falsejades, de vegades francament extravagants, per comptes d'acceptar simplement que estan equivocats. Sense dissonància cognitiva no hi hauria sectes religioses, creients en plats voladors i marcians ni, ¿per què no?, cristians disposats a creure que Jesús ha ressuscitat o comunistes que defensen que la Rússia del pare Stalin era el model més gran de llibertat que mai ha existit.

En paraules de Festinger i Elliot Aronson: 'La teoria de la dissonància fa referència a processos psicològics interns de l'organisme de l'individu. Les nocions essencials d'aquesta teoria són extremadament simples: l'existència simultània d'elements de coneixement que d'una manera o altra no estan acordats (dissonància) comporta per part de l'individu un esforç per fer-los d'una manera o altra acordar millor (reducció de la dissonància)' [Festinger i Aronson: 'Despertar i reducció de la dissonància en els contextos socials'; dins Cartwright i Zander: 'Group dynamics' (2ª ed.), 1960, Ed. Row Peterson, pp. 214-232)].

D'una manera intuïtiva semblaria que per tal de viure d'una manera equilibrada o confortable necessitem una coherència, o 'consistència cognitiva', de tal manera que donem per suposat habitualment un cert nivell de compatibilitat entre el que pensem, el que diem i el que fem. Les nostres idees, actituds i capteniments sembla que haurien de tendir a ser compatibles entre si i quan ens trobem davant una incoherència sembla que el més immediat seria reduir-la. Però Festinger va elaborar una teoria que matisa aquesta suposició purament lògica: en realitat, els humans teòricament prediquem la coherència, però, en la vida quotidiana, i en les nostres valoracions sociomorals, en la mesura que desitgem coses contradictòries o inconsistents, estem subjectes a una dissonància cognitiva que obliga a gestionar les contradiccions. Així, doncs, manipulem les opinions i les creences per fer-les compatibles amb els nostres comportaments, reduint d'aquesta manera l'inconfort psicològic inicial.

Quan alguna informació esdevé contrària als nostres interessos, a la nostra conducta o a les nostres necessitats emocionals més primàries, simplement la menysvalorem o la neguem amb arguments emocionals. Així, per exemple, si algú intenta deixar l'addicció al tabac sense aconseguir-ho, experimentarà una tensió desagradable. Per evitar-la el més probable és que intenti convèncer-se que s'exagera quan es diu que el tabac produeix càncer o que, al cap i a la fi, el plaer que produeix el tabac compensa l'hipotètic perill de la malaltia. D'aquesta manera silenciïm la nostra consciència i recuperem un cert nivell d'equilibri emocional. Obrant així fem una 'dissonància cognitiva'.

El pressupòsit de Festinger és que els humans no som éssers racionals, sinó racionalitzadors. Dit d'una altra manera, no ens mou tant el fet de 'tenir raó' com el

de 'creure, desitjar o necessitar, tenir raó'. Una cosa similar havien apuntat filòsofs com Schopenhauer i, sobre tot, els existencialistes, a qui Festinger admirava.

Un dels casos més significatius estudiat per Festinger fou el d'un grup mil·lenarista, que creia en l'arribada del dia de la fi del món per al dia 21 de desembre de 1954. Una mestressa de casa, perfectament normal i corrent, anomenada Marion Keech, de Lake City (Minneapolis), afirmava haver rebut una vibració provinent d'un ésser anomenat Sananda segons la qual la fi del món es produiria exactament aquell dia. Com és obvi tan sols els qui creguessin en Sananda se salvarien perquè aquesta divinitat els recolliria en un plat volador que els portaria a un altre planeta... El curiós és que aquest anunci fou cregut per un metge i professor universitari, el doctor Armstrong, i per un petit però significatiu nucli de devots. De fet, quan Armstrong va donar a conèixer aquesta revelació als seus alumnes, el van expulsar sumàriament de la Universitat, cosa que no semblà afectar-lo gens. També altres creients es van vendre tot el que tenien, o fins i tot ho van regalar. De fet, què importava tot si la terra seria inundada i només els creients se salvarien!

Festinger, que aleshores tenia 31 anys, es va introduir a la secta amb ànim de descobrir els mecanismes psicològics que els impulsaven a creure en una idea a priori tan absurda com la fi del món a data fixa. El que va descobrir fou que aquells individus, en aparença tan excèntrics, eren gent perfectament normal i corrent mentre no se'ls plantejava el tema de Sananda. Fins i tot s'havien negat a fer proselitisme, convençuts com estaven que només un petit grup podria entrar en el plat volador del savi Sananda. Durant els mesos previs a la suposada fi del món, els membres del grup es negaren ferrenyament a parlar amb estranys. Amb tot no pogueren evitar que, arribat el moment, diaris i televisions locals es fessin ressò de la notícia.

Com és obvi, a les dotze de la nit del 21 de desembre de 1954, no va passar res: ni caigué el diluvi ni comparegué el plat volador de Sananda. Aquella nit al menjador de la senyora Keech es produïren escenes d'histèria, plors i adeptes que miraven amb ulls esbatanats... però quan semblava que els adeptes despertarien del seu autoengany, tot d'una Marion Keech, revé un nou missatge! Les altes instàncies divines li digueren que es posés en contacte amb totes les emissores de ràdio i televisió, amb tots els diaris i revistes, etc. Segons el missatge, el món no s'havia ofegat en el diluvi perquè 'el petit grup que havia passat tota la nit esperant desprenia tanta llum que havia salvat la terra de la destrucció'. Si el planeta no havia estat destruït era gràcies a les seves creences i a la seva fe. Van començar a donar rodes de premsa, feren declaracions durant quatre dies a Life, Time, Newsweek i a totes les televisions i van dedicar-se, a partir d'aleshores, a un proselitisme intensíssim. Quan van saber que, a més, el dia 21 efectivament hi havia hagut un terratrèmol a Itàlia, fins i tot van organitzar un ball d'acció de gràcies! Al cap i a la fi estaven perfectament convençuts d'haver salvat el món.

El mecanisme de la dissonància havia funcionat. En paraules de Festinger i Aronson: 'El grup podia acceptar aquesta explicació i creure-hi perquè els seus membres podien sostenir-se mútuament i convèncer-se que era una explicació vàlida'. Tot i que la seva creença momentàniament hagués trontollat per la no-confirmació de la seva teoria, van poder mantenir la seva participació en el grup a causa del suport social que es donaven els uns als altres'. Fer proselitisme era la manera de reduir la dissonància i si, a més, un terratrèmol a Itàlia 'demostrava' que efectivament la terra s'havia mogut la nit del 21 de desembre, encara era més fàcil oferir un argument a la seva fe.

En definitiva, rebre suport social mutu fa que els creients confirmen la seva fe i fent proselitisme hi perseveren. El missatge rebut per la senyora Keech i l'acció de proselitisme permetien racionalitzar l'irracional o consonar el dissonant.

Un altre experiment molt significatiu fet per Festinger i Carlsmith fou el de donar diners a tres grups per explicar una mentida. Concretament, per dir que una feina objectivament ensopida era divertida. Un grup rebia 20 dòlars per explicar aquesta mentida, un altre grup només rebia 1 dolar i, finalment, hi havia un grup de control que no rebia res per mentir. Doncs bé: el grup que més i millor va mentir fou... el que només havia rebut 1 dolar. L'explicació és senzilla: si et paguen molt tens una alta consciència d'estar mentint i això et fa sentir malament, en canvi, si es rep poca recompensa, l'individu s'arriba a creure més fàcilment les pròpies mentides per evitar semblar un estúpid. 'La teoria de la dissonància permet predir –diuen Festinger i Aronson– que un cop presa una decisió qualsevol individu intentarà creure's que l'alternativa presa era la més atractiva (en relació a l'alternativa rebutjada) del que l'hi havia semblat anteriorment'.

La dissonància pot emanar de la força d'una temptació (quan mentim som més indulgents amb els qui menteixen), pot derivar-se de l'esforç que ens costa una cosa (com més ens costa o més absurd sembla fer-la, més la valorem... i si una assignatura s'aprova sense esforç no val res!), o pot provenir d'acceptar que no hi ha més opció que fer alguna cosa (i llavors pot arribar a ser magnífic allò que hem fet perquè no hi havia altre remei, menjar verdures, p. ex., si no ens agraden, perquè o menjàvem verdures o ens quedàvem sense menjar).

El concepte de 'dissonància' ajuda a entendre per què molt sovint, la teoria del reforç behaviorista no tan sols no funciona, sinó que és contraproductiu. Com més es persegueix un grup, més es convencen els seus membres de la bondat o de la raó dels seus plantejaments. Aplicada a àmbits com la religió o la política, la dissonància té conseqüències significatives. Permet explicar, per ex, per què un militant disculpa en el seu líder el mateix que no tolera al líder del partit contrari. O per què la fe d'un mossèn tronxo és superior a la d'un cardenal vaticà.

Cal insistir que la dissonància no és la mentida. Quan mentim sabem que mentim i això ens fa sentir incòmodes, mentre que quan patim dissonància la nostra incomoditat ha estat tan interioritzada (o convertida en 'fe') que ja ni ens en adonem o no la prenem per tal; simplement es disminueix l'ansietat. Hem aconseguit que tot torni a 'consonar'. Per això, convertir la necessitat en virtut és un mecanisme tan arrelat en les nostres vides. Potser ens ajuda a sobreviure en un món gris.